

WSPÓŁCZESNE ZNACZENIE KODEKSU *GOSEIBAI SHIKIMOKU*

BEATA KROBSKA

Abstrakt

Zmiany systemu prawnego wynikały również z zastrzegania sobie przez zachodnie mocarstwa wyłączenia swoich obywateli spod jurysdykcji japońskiej. Tym samym przedstawiciele mocarstw wymusili na Japończykach przyjęcie systemu prawnego w zachodnich standardach. U schyłku XIX wieku silny wpływ na prawo japońskie wywarło więc prawo francuskie, na przełomie XIX/XX wieku – prawo niemieckie, a po zakończeniu II Wojny Światowej prawo amerykańskie.

Słowa kluczowe: Japonia, system prawny, mocarstwa, zachodnie standardy

Abstract

Changes in the legal system resulted also from reserving yourself by Western powers off their citizens from the jurisdiction of the Japanese. Thus, representatives of the Powers forced the adoption of the Japanese legal system in western standards. In the late nineteenth century a strong influence on Japanese law has had so French law, in the late nineteenth / twentieth century - under German law, and after the end of World War II - US law.

Keywords: Japan, legal system, Powers forced, western standards

Kultura prawna Japonii

Wraz z wyjściem z izolacjonizmu i nawiązaniem kontaktów handlowych z krajami zachodnimi oraz radykalnymi zmianami w okresie restauracji Meiji (1868–1912) Japonia zaczęła gruntownie przebudowywać swój ustrój, a wraz z nim administrację oraz system prawa. Największe zmiany dotyczyły zrównania w prawach wszystkich obywateli, poprzez zniesienie klas społecznych oraz utworzenie regularnej armii. Jak podkreśla J. Tubielewicz „Japończycy w pierwszych fazach okresu Meiji nade wszystko chcieli się upodobnić do Zachodu, przyswoić sobie zachodnie instytucje polityczne i ekonomiczne, osiąść zachodnią wiedzę i cywilizację, stanąć na równi z zachodnimi mocarstwami”¹.

Cudzoziemcy zaczęli narzucać Japończykom swoje racje i, niejednokrotnie pod groźbą użycia siły, wymusili szereg korzystnych dla siebie przywilejów prawnych i handlowych. Japończycy z czasem doścignęli Zachód pod wieloma względami, między innymi: wielkości armii, ekspansji, handlu zagranicznego, rolnictwa, transportu i komunikacji. Ważnym wydarzeniem była również proklamacja pierwszej konstytucji Wielkiego Cesarstwa Japonii (*Kōshitsu-tempan*), co miało miejsce

¹ J. Tubielewicz, *Japonia zmienna czy niezmienna?*, Trio, Warszawa 1998, s. 309.

11 lutego 1889 roku². Ta pierwsza ustawa zasadnicza w Azji wzorowana była na modelu prusko-niemieckim i przede wszystkim wprowadzała monarchię konstytucyjną. W zetknięciu z cywilizacją zachodu Japończycy „gotowi byli odwrócić się od swojej tradycji, odciąć od historii, podeptać własne obyczaje, zrezygnować nawet z języka!”³. Dzięki postulatam obrońców tradycyjnych wartości Japończycy zrozumieli, że nie można całego narodu przestawić na zupełnie nowe tory myślenia i działania, należy jedynie umiarkowanie czerpać ze wzorców państw zachodnich.

W czasie trwania okupacji amerykańskiej doszło do znacznej przebudowy Japonii oraz wprowadzenia reform politycznych, administracyjnych, społecznych i ekonomicznych. Uznano, iż Japonia stanęła przed szansą na stworzenie demokratycznego państwa. Proces ten polegał na wprowadzanych przez MacArthura zmianach, między innymi: zniesienia ustawy o utrzymaniu porządku publicznego z 1925 roku, wprowadzenia zmian w systemie wyborczym, obniżenia granicy wieku wyborców do dwudziestu lat oraz przyznania prawa wyborczego kobietom, a także zatwierdzenia ustawy o związkach zawodowych⁴.

Ukoronowaniem procesu reform było uchwalenie Konstytucji dnia 3 listopada 1946 roku, która weszła w życie 3 maja 1947 roku i obowiązuje do dzisiaj. Projekt ustawy zasadniczej został sformułowany przez grupę ekspertów amerykańskich. Zasadnicze zmiany wprowadzone w konstytucji dotyczyły głowy państwa, czyli cesarza, który odtąd został pozbawiony władzy w zakresie bezpośredniego sprawowania władzy. Decyzją administracyjną osoba cesarza „przestała być z jednej strony nietykalna i święta, co głosiła oficjalnie pierwsza konstytucja z 1889 r., z drugiej zaś cesarz przestał odtąd sprawować jakkolwiek realną władzę. Zgodnie z uprzednią konstytucją cesarz był władcą absolutnym, w tym największym wodzem armii i floty, miał prawo wypowiedzania wojny i zawierania pokoju”⁵. Najwyższym organem władzy państwowej i administracyjnej oraz jedynym organem ustawodawczym państwa stał się parlament złożony z Izby Reprezentantów (liczącej 466 posłów wybieranych na cztery lata) oraz Izby Radców (składającej się z 252 posłów wybieranych na sześć lat).

Obecnie obowiązujące przepisy, jak słusznie zaznaczył J. Izydorzycy „(...) łączą te wszystkie tradycje prawne, tj. romańską, germańską oraz anglosaską; a do tego dochodzi jeszcze rodzima tradycja interpretacji przepisów prawa”⁶. Specyfikę japońskiego systemu prawnego doskonale oddają słowa M. Specjalskiego odnoszące się do administracji publicznej „Tradycyjne rytuały *shintō* łączą się z chińskimi wyobrażeniami o cesarstwie, a te z europejskimi doktrynami państwa rządzonego prawem publicznym wzorowanych na rozwiązaniach Cesarstwa Niemieckiego oraz demokratycznymi procedurami stworzonymi na wzór amerykański”⁷. Japońska kultura prawna charakteryzuje się również mocno zakorzenionym prawem zwyczajowym, które często przedkładane jest nad prawo stanowione.

Fundamentem prawnym Japonii jest tzw. Sześć Kodeksów (*Roppō Zensho*), w których skład wchodzi również konstytucja.

W Japonii najwyższym organem sądowniczym jest Sąd Najwyższy Japoński, z siedzibą w Tokio. Jego początki sięgają roku 1875, kiedy to w jego skład wchodziło wówczas 120 sędziów departamentu kryminalnego i cywilnego. Obecnie, na mocy powojennej konstytucji, w Sądzie Najwyższym zasiada piętnastu sędziów, powoływanych przez rząd oraz przewodniczący, mianowany przez cesarza. Organ ten orzeka w pełnym składzie lub składzie jedynie pięciu sędziów. Odpowiada

² J. Tubielewicz, *Historia...*, dz. cyt., s. 367.

³ J. Tubielewicz, *Japonia...*, dz. cyt., s. 309.

⁴ E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, *Japonia*, Trio, Warszawa 2004, s. 195.

⁵ R. Mydel, *Japonia*, PWN, Warszawa 1983, s. 143–144.

⁶ J. Izydorzycy, *Japoński kodeks postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo”, 2007, nr 4, s. 106.

⁷ M. Specjalski, *Japońska administracja publiczna*, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa 2009, s. 3.

również za nominację sędziów, kontrolę niższych izb sędziowskich oraz regulację procedur sądowniczych.

Należy podkreślić, iż Sąd Najwyższy posiada również prawo do interpretacji konstytucji oraz rozpatrywania zgodności ustaw z konstytucją. Doskonałym przykładem na to jest wydana przez ten organ decyzja w sprawie legalności działania Japońskich Sił Samoobrony (JSDF) poza granicami kraju, która jest sprzeczna z konstytucją. Artykuł IX mówi, iż „Naród japoński szczerze dąży do międzynarodowego pokoju opartego na sprawiedliwości i porządku, wyrzeka się na zawsze wojny, jako suwerennego prawa narodu, jak również użycia siły jako środka rozwiązywania sporów międzynarodowych. Dla osiągnięcia celu określonego w poprzednim ustępie nigdy nie będą utrzymywane siły zbrojne lądowe, morskie i powietrzne ani jakiegokolwiek potencjał wojenny. Nie uznaje się prawa państwa do prowadzenia wojny”⁸. Szef Rządowej administracji Yoshida Shigeru, premier Japonii w latach 1948–1954, nie widział potrzeby rewizji konstytucji, ponieważ Japonia wyrzekała się w tym zapisie prawa do wojny agresywnej, ale nie obronnej.

Japońskie Siły Samoobrony przekształcone zostały w 1954 roku z Narodowych Sił Bezpieczeństwa, powołanych dwa lata wcześniej przez D. MacArthura w celu zabezpieczenia wewnętrznego bezpieczeństwa kraju. Początkowo liczyła 75 tysięcy personelu, zaopatrywanego przez Amerykanów między innymi w czołgi, artylerię, okręty oraz lekkie samoloty. W 1953 roku Stany Zjednoczone zwróciły się do Japonii, by ta powiększyła siły lądowe do 325 tysięcy żołnierzy. Marynarka uzyskała kolejnych osiemnaście niszczycieli, a siły powietrzne obsługiwało 30 tysięcy żołnierzy⁹. Liczba ta w 1976 r. powiększyła się do 266 tysięcy żołnierzy, gdzie 180 tysięcy służyło w siłach lądowych, 41,4 tysiąca w siłach morskich oraz 44,6 tysiąca w siłach powietrznych¹⁰.

Rozbudowa wojsk ZSRR na Dalekim Wschodzie oraz inwazja radziecka na Afganistan doprowadziły do rozbudowy sił samoobrony Japonii w latach osiemdziesiątych. Jednak dosłowna interpretacja ustawy zabraniała np. Siłom Samoobrony udzielenia wsparcia okrętowi marynarki amerykańskiej, nawet wtedy, gdy zmierzał on do Japonii w celu obrony kraju.

Oddziały Samoobrony nie były regularną armią, mającą zdolności ofensywne. W sensie prawnym nie były jednostkami wojskowymi – wszyscy w nich służący formalnie są cywilami, a sprawy konfliktowe rozstrzyga zwykły Sąd Cywilny.

W 1992 roku, po raz pierwszy od roku 1945, rząd japoński zezwolił Oddziałom Samoobrony na uczestniczenie w misji pokojowej poza granicami kraju. Miało to miejsce w Kambodży. Nieco później, ale również w latach dziewięćdziesiątych, decyzją administracyjną pozwolono im na nadzorowanie wyborów w Angoli, Mozambiku i Salwadorze¹¹. W latach 2004–2006 Japońska Grupa Odbudowy i Wsparcia działała w Iraku. Istnienie Japońskich Sił Samoobrony do dzisiaj budzi ogromne kontrowersje oraz jest przedmiotem politycznych dyskusji. „Japońskie tak zwane Siły Samoobrony to 250-tysięczna, jedna z najlepiej wyszkolonych i najnowocześniejszych armii świata, porównywalna jedynie do wojsk amerykańskich i brytyjskich, z czwartym budżetem na świecie. Trudno nazwać ją obronną skoro przewyższa o parę poziomów armie azjatyckich sąsiadów”¹².

Obecnie Japońskie Siły Samoobrony, jako reprezentanci Stanów Zjednoczonych uczestniczą w wielu operacjach wojskowych, świadcząc zadania wspierające, jak np. akcje humanitarne.

W Japonii w sprawach karnych obowiązuje trójinstancyjny system sądownictwa przy systemie czteropoziomowych sądów. Sądem pierwszej instancji jest sąd okręgowy, znajdujący się w każdej prefekturze. W sprawach grożących najwyższym wymiarem kary orzeka trzech sędziów, w pozostałych jeden. Sądy apelacyjne orzekają na rozprawie w składzie trzyosobowym, ale wyjątkowo

⁸ Cytat za: E. Pałasz-Rutkowska, K. Starecka, dz. cyt., s. 201.

⁹ R. B. Edgerton, *Żołnierze Imperium Japońskiego*, Bellona, Warszawa 2000, s. 264.

¹⁰ R. Mydel, dz. cyt., s. 144.

¹¹ A. Gordon, dz. cyt., s. 445.

¹² <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/swiat/japonia-wraca-do-gry.1.3333522.wiadomosc.html> (dostęp: 30.05.2012).

w sprawach o zdradę stanu orzeka pięciu sędziów. Osiem sądów apelacyjnych znajduje się w największych miastach japońskich. Sądy grodzkie są najniższego szczebla, jest ich ponad czterysta, a rozstrzygają tylko drobne sprawy cywilne i karne. Nie mogą przy tym pozbawić oskarżonego wolności. W Japonii nie ma ławników, a sędziowie przysięgli funkcjonują zaledwie od kilku lat i rozstrzygają tylko w najpoważniejszych sprawach karnych.

Policja japońska została zorganizowana na wzór amerykański w myśl ustawy z dnia 17 grudnia 1947 roku prawo o policji. Współczesna policja japońska podlega Narodowej Komisji Bezpieczeństwa Publicznego, której członków mianuje premier za zgodą izb parlamentu na okres pięciu lat. Organem wykonawczym jest Narodowe Biuro Policji. Cechą charakterystyczną japońskiej policji jest szereg małych posterunków oraz inwigilacja mieszkańców. Polega ona na systematycznych wizytach domowych i spisywaniu szczegółowych danych dotyczących życia mieszkańców¹³.

Reforma kraju, zapoczątkowana w 1868 roku, przyniosła po czterdziestu siedmiu latach ogromne efekty ekonomiczne, polityczne oraz militarne, co dało Japonii możliwość pokonania w 1905 roku mocarstwa, jakim była Carska Rosja. Po szybkiej modernizacji oraz „zachłyśnięciu” się nowoczesnością zachodu, Japończycy powrócili do swojej kultury i tożsamości narodowej. Japonia mimo potężnych i długotrwałych strat, które poniosła w wyniku działań II wojny światowej, już w drugiej połowie XX wieku stała w czołówce potęg gospodarczych świata.

Zasady kodeksu administracyjnego *Gosibai Shikimoku* we współczesnej Japonii

Prawo administracyjne

Kodeks prawa dotyczącego administracji terenowej uprawomocnił się w 1888 roku i obowiązywał do 1947 roku. Składał się z dwóch części: I – dotyczącej miast oraz II – dotyczącej wsi i miasteczek. Złożony był z ośmiu rozdziałów, w tym 162 artykułów¹⁴.

Po zakończeniu II wojny światowej „Wzorowany na rozwiązaniach austriackich rozdział sądownictwa administracyjnego został zastąpiony anglosaskim rozwiązaniem rewizji spraw administracyjnych w sądach zwykłych z Sądem Najwyższym jako ostateczną instancją orzekającą”¹⁵. W dużej mierze japońska administracja opiera się na prawie publicznym Cesarstwa Niemieckiego oraz Cesarstwa Austro-Węgierskiego.

Okupanci amerykańscy, którzy mieli na celu demokratyzację Japonii, wprowadzili szereg nowych instytucji, takich jak komisje i agencje rządowe oraz ustawy regulujące prawną drogę apelacyjną od decyzji administracyjnych, system audytu, notyfikacji czy informacji publicznej¹⁶.

Współczesne prawo administracyjne w Japonii opiera się na kilku podstawowych ustawach: ustawa sporów sądowo-administracyjnych, ustawa apelacji wobec decyzji rządowych, ustawa dotycząca procedury administracyjnej. W wyniku potrzeby wprowadzenia ogólnej procedury administracyjnej, w celu zwiększenia przejrzystości działań administracyjnych parlament uchwalił w 1993 roku Prawo Procedury Administracyjnej. Ustawa ta reguluje akty administracyjne podejmowane przez instytucje rządu oraz agencje państwowe. Na mocy tej ustawy instytucje, takie jak parlament, sądy oraz prokuratura zostały wyłączone spod prawomocności administracji¹⁷.

¹³ J. Izydorczyk, *Hanzai znaczy przestępstwo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 119.

¹⁴ M. Specjalski, *Japońska administracja...*, dz. cyt., s. 41.

¹⁵ Ibidem, s. 48.

¹⁶ M. Specjalski, *Administracja w Japonii – fuzja konfucjanizmu z zachodnią biurokracją*, <http://www.polska-azja.pl/2010/02/26/administracja-w-japonii-fuzja-konfucjanizmu-z-zachodnia-biurokracja/> (dostęp: 16.08.2012).

¹⁷ Ibidem, s. 3.

Kodeks Postępowania Cywilnego (*Minji-soshō-hō*) został uchwalony w 1890 roku i podobnie jak inne kodeksy wzorowany był na kodeksie niemieckim z 1877 roku. Po raz pierwszy został on nowelizowany w 1926 roku.

Kodeks Cywilny (*Minpō*) w Japonii uchwalono dość późno, bo dopiero w 1898 roku. Głównym jego zadaniem było trwale zreformowanie japońskiego społeczeństwa. Największą zmianą wprowadzoną przez ten akt prawny było zrównanie w prawach i obowiązkach wszystkich klas społecznych oraz nadano prawa obywatelskie *hinin* i *eta*. Kolejna zmiana dotyczyła prawa do dziedziczenia, które zostało przeniesione tylko na najstarszego syna. Pod wpływem Amerykańskich Władz Okupacyjnych wprowadzono nowy kodeks w 1947 roku. W myśl nowej ustawy, na wzór demokratyczny, zrównano w prawach i obowiązkach męża i żonę. Jednakże według opinii Komisji ONZ ds. Eliminacji Dyskryminacji Kobiet nadal brakuje równości między płciami. W kodeksie bowiem istnieje wymóg przyjęcia nazwiska męża przez żonę. Mimo poparcia w 2010 roku premiera Japonii, Hatoyama Yukio, dla ustawy umożliwiającej małżonkom po ślubie na zachowanie nazwisk rodowych, rozległy się głosy protestu ze strony niektórych polityków¹⁸. Innym problemem, dotyczącym nierówności płci, jest ustawowy (art. 733 Kodeksu Cywilnego) zakaz ponownego zamążpójścia Japonek przez okres sześciu miesięcy po rozwodzie, który to przepis nie dotyczy mężczyzn.

Normy prawne kodeksu cywilnego nie są dość jasno sprecyzowane i niekiedy mogą prowadzić do nadużyć, jak zauważa ksiądz T. Oblak, misjonarz: „Np. jeżeli istnieje przeszkoda, to małżeństwa nie można zarejestrować w urzędzie stanu cywilnego. Natomiast, jeśli np. przez pomyłkę czy nieuwagę odnośnie do przeszkody, urząd przyjmie rejestrację, to małżeństwo nierozwiązane przez rozwód, to powstaje małżeństwo bigamiczne. Wprawdzie jest to przestępstwo prawnie karane, ale oba małżeństwa są ważne”¹⁹.

Arbitraż – przepisy regulujące postępowanie przed sądami polubownymi stanowiły VII rozdział Kodeksu Postępowania Cywilnego. Kaczmarek uważa, iż przepisów tych przez długi okres nie nowelizowano, ponieważ Japończycy bardziej preferują rozwiązywanie sporów na drodze mediacji lub negocjacji, poza jakimkolwiek sądem²⁰. Dopiero w 1997 roku przepisy dotyczące postępowania arbitrażowego przeniesiono do osobnej ustawy, nie zmieniając jednak ich treści aż do 2004 roku, kiedy to poszerzono je o 35 artykułów.

Obecnie pod rozstrzygnięcia sądu polubownego można poddać sprawy cywilne, jeżeli mogą stanowić przedmiot ugody. Rozstrzygnięcia te nie mogą dotyczyć rozwodów ani separacji. Umowa o arbitrażu przewiduje klauzulę arbitrażową, jak również kompromis. Oświadczenia mogą być składane na odległość, za pomocą np. e-maili lub faksów, jednak muszą być podpisane przez każdą ze stron. Jeżeli w sporze uczestniczą dwa podmioty, to każda ze stron wybiera jednego arbitra, po czym wybrani arbitrzy wybierają trzeciego. Natomiast, gdy spór dotyczy więcej niż dwóch podmiotów, o liczbie arbitrów powinien zdecydować sąd powszechny. Do kompetencji sądu, poza rozstrzygnięciem spraw, należy również orzeczenie o środkach zabezpieczających przedmiot sporu i tok procesu²¹. O pomoc np. w przesłuchaniu świadka arbitrzy mogą poprosić sąd powszechny, jednak strony mogą się temu sprzeciwić. Strony mogą również zwrócić się do sądu powszechnego o uchylenie rozstrzygnięcia sądu polubownego. Poza tym strony ponoszą koszty postępowania arbitrażowego.

Prawo japońskie, zwane przez niektórych kontynentalnym, jak wiemy, zbudowane zostało na wzór zachodnioeuropejski, jednak nie jest ono prawem zachodnim, a jedynie do niego

¹⁸ <http://www.polska-azja.pl/2010/02/17/japonia-premier-popiera-ustawe-o-zachowaniu-odrebnych-nazwisk-przez-malzonkow> (dostęp: 03.06.2012).

¹⁹ http://klikdotsystems.jp/stronapolska/files/ks_oblak/wspomnienia11.html (dostęp: 30.05.2012).

²⁰ B. Kaczmarek, *Arbitraż w Japonii – zarys problematyki*, „Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 2, s. 2–3.

²¹ *Ibidem*, s. 7.

upodobnionym. Japończycy na przestrzeni wieków nauczyli się czerpać zewsząd najlepsze wzorce i przerabiać je zgodnie ze swoimi potrzebami i możliwościami.

Kodeks karny (*Keihō*) oraz Kodeks postępowania karnego (*Keiji-soshō-hō*)

Kodeks karny oraz kodeks postępowania karnego przyjęto w Japonii w 1880 roku i początkowo stanowiły one w zasadzie replikę francuskich kodeksów karnych. Pod wpływem prawa pruskiego przyjęto w 1890 roku nowy kodeks postępowania karnego, kolejny w 1922 roku. Do potrzeb nowej konstytucji znowelizowano przepisy również w 1948 roku i te przepisy obowiązują do dzisiaj. Nowy Kodeks karny natomiast przyjęto w 1907 roku i ten również jest aktualny do dzisiaj, a przez ponad wiek został poddany jedynie niewielkim zmianom, dotyczącym skreślenia rozdziału I, normującego przestępstwa przeciwko rodzinie cesarskiej oraz zdepenalizowano cudzołóstwo²².

Kodeks karny składa się z dwóch ksiąg:

- **ogólnej** – która liczy trzynaście rozdziałów: I – stosowanie prawa, II – kary, III – wymierzanie kar terminowych, IV – warunkowe zawieszenie wykonania kary, V – parol, VI – przedawnienie, VII – odstąpienie od kary, VIII – usiłowanie, IX – powrót do przestępstwa, X – recydywa penitencjarna, XI – współsprawstwa, XII – łagodzenie kar, XIII – obostrzenie kary;
- **szczególnej** pt. „przestępstwa” składa się z czterdziestu rozdziałów: I – skreślony, II – przestępstwa dotyczące wojny domowej, III – wojny, IV – stosunków międzynarodowych, V – kompetentnej władzy, VI – ucieczki, VII – poplecznictwa oraz matactwa, VIII – zamieszek, IX – podpalenia, X – sprowadzenia powodzi, XI – w ruchu, XII – wtargnięcia na cudzy teren, XIII – naruszenia tajemnicy, XIV – związane z opium oraz tytoniem, XV – zanieczyszczenie wody, XVI – fałszowanie pieniędzy, XVII – fałszowanie dokumentów, XVIII – fałszowanie papierów wartościowych, XIX – fałszowanie pieczęci, XX – krzywoprzysięstwo, XXI – fałszywe oskarżenie, XXII – obsceniczność, zgwałcenie, bigamia, XXIII – hazard, XXIV – miejsca kultu i cmentarze, XXV – przekupstwo, XXVI – zabójstwo, XXVII – uszkodzenie ciała, XXVIII – nieumyślne uszkodzenie ciała, XXIX – aborcja, XXX – porzucenie osoby zależnej, XXXI – pozbawienie wolności, XXXII – zastraszanie, XXXIII – porwanie, XXXIV – przeciwko czci, XXXV – przeciw zaufaniu i biznesowi, XXXVI – kradzież i rozbój, XXXVII – oszustwo i szantaż, XXXVIII – przywłaszczenie, XXXIX – paserstwo, XL – zniszczenie lub ukrywanie dokumentów²³.

W Japonii do czternastego roku życia sprawca nie odpowiada w ogóle za przestępstwa, do ukończenia dwudziestego roku życia, odpowiada jako nieletni przed sądami rodzinnymi, a odpowiedzialność karną ponosi dopiero po przekroczeniu tego pułapu wieku.

Obowiązujące obecnie rodzaje kar przewidziane kodeksem karnym:

- kara śmierci – orzekana za zabójstwo, grozi za 14 przestępstw, powinna być wykonana w przeciągu sześciu miesięcy od nieudanej apelacji na polecenie ministra sprawiedliwości. Obywa się ona przez powieszenie bez podania dokładnego terminu. Warto tutaj wspomnieć, że w latach 1946–1993 wykonano 766 wyroków;
- kara dożywotniego pozbawienia wolności – najsurowszym obecnie więzieniem w Japonii jest Miyagi w Sendai. Znajduje się tam najwięcej osadzonych z wyrokami dożywotniego pozbawienia wolności;
- kara pozbawienia wolności z obowiązkiem pracy – w wymiarze do lat dwudziestu. Ponad 93% więźniów pracuje w wymiarze 44 godzin tygodniowo;
- kara pozbawienia wolności bez obowiązku pracy;
- grzywna.

²² J. Izydorczyk, *Japoński kodeks karny*, „Prokuratura i Prawo”, 2008, nr 5, s. 133.

²³ Ibidem, s. 136.

W japońskim prawie nie jest karany homoseksualizm, kazirodztwo oraz sodomia. Kryminalizacja homoseksualizmu obowiązywała tylko przez siedem lat w okresie Meiji. Należy zaznaczyć, iż w 1992 roku zniesiono również przepisy, które zabraniały homoseksualistom wstępowania do Sił Samoobrony. Obecnie Japończycy są stosunkowo tolerancyjni wobec mniejszości seksualnych.

Do 1880 roku zarówno dzieciobójstwo, jak i aborcja nie były karane. Obecnie natomiast za dokonanie aborcji przewiduje się karę pozbawienia wolności do siedmiu lat z obowiązkiem pracy. Przepis ten jednak nie sprawdza się w praktyce, co wynika z wprowadzenia w 1948 roku ustawy tzw. Prawo Eugeniczne, w myśl której aborcja stała się właściwie legalna. Do aborcji dopuszcza się również z przyczyn medycznych (zagrożenie życia lub zdrowia), kryminogennych (dziecko poczęte w wyniku gwałtu, pedofilii, kazirodztwa) oraz warunków społeczno-ekonomicznych (zła sytuacja materialna rodziców, ich rozwód, owdowienie organizmu, nieletniość matki czy zdrada partnera). Takie podejście wynika w ogromnej mierze z uwarunkowań kulturowych, ponieważ w Japonii, według zasad konfucjańskich, dziecko jest własnością rodzica i może on nim rozporządzać zgodnie z własną wolą. Poza tym, jak wiadomo samobójstwo traktowane było jako kwestia honoru. Co ciekawe, w Japonii, jeżeli matka zdecyduje się popełnić samobójstwo, jak pisze J. Izydorczyk „musi wprawdzie zabić własne dzieci, (...) w przeciwnym wypadku jest złą matką”²⁴.

Kodeks postępowania karnego składa się z siedmiu ksiąg:

- Przepisy ogólne – zawierają szesnaście rozdziałów regulujących: właściwości sądów, wyłączenie sędziego, zdolność procesową, obrońcę, wyrokowanie, protokoły, terminy, tymczasowe aresztowanie, przeszukiwanie, poszukiwanie dowodów, przesłuchanie świadków, czynności biegłych, zabezpieczenie dowodów, koszty procesu, zwrot kosztów procesu;
- Postępowanie przed sądem pierwszej instancji – księga składa się z trzech rozdziałów: śledztwo, oskarżenie, rozprawa: przygotowanie do rozprawy, jawna rozprawa, przewód sądowy oraz wyrokowanie;
- Apelacje – zawierają cztery rozdziały regulujące całe postępowanie odwoławcze oraz wszelkie środki zaskarżenia;
- Wznowienie postępowania;
- Nadzwyczajna apelacja;
- Postępowanie uproszczone;
- Postępowanie wykonawcze²⁵.

Charakterystycznymi cechami japońskiego Kodeksu karnego oraz Kodeksu postępowania karnego jest ich stałość oraz połączenie surowości z łagodnością. Niekiedy, mimo przewidywanych surowych kar za przestępstwa nie są one w ogóle ścigane, jak w wypadku hazardu, bigamii czy aborcji.

Filozofia i wartości uniwersalne kodeksu administracyjnego *Joie Shikimoku*

W tym miejscu należy przypomnieć iż rozpatrywanie wpływu przedmiotowego kodeksu na kształt administracji Japonii jest działaniem w pełni uprawnionym. Kodeks ten bowiem funkcjonował w obszarze działań *shogunatu* aż przez 635 lat.

Mimo dwóch ogromnych przemian społecznych, gospodarczych i kulturalnych w wyniku zderzenia się z kulturami zachodu, współcześni Japończycy nadal odwołują się do konfucjańskiego modelu i hierarchizacji. Przejawia się to w personalizmie w stosunku przedsiębiorcy do pracowników, zatrudnienia „na życie”, hierarchii starszeństwa wieku i stażu, a przede wszystkim pracy w grupie²⁶.

²⁴ Ibidem, s. 141.

²⁵ J. Izydorczyk, *Kodeks postępowania...*, dz. cyt., s. 106–107.

²⁶ J. Tubielewicz, *Japonia...*, dz. cyt., s. 320–321.

W pracy grupowej chodzi o „etykę współdziałania, taką, jaka właśnie jest treścią samurajskiego przekazu *Bushidō*, który został przyswojony w Japonii przez wszystkie klasy i warstwy społeczne”²⁷.

W związku z przeobrażeniami Japonii w okresie Meiji dotyczącymi zrównania w prawach wszystkich stanów, zmianie uległ również japoński system rodzinny. Dokonano rozdzielenia na *ie*, opartego na neokonfucjańskich zależnościach i obowiązkach, gdzie najważniejsze było podporządkowanie się woli rodziny oraz *hōmu*, charakteryzujący system rodzinny oparty na wzorcach zachodnich, wprowadzający potrzebę bliskości w kontaktach rodzinnych. W myśl kodeksu cywilnego z 1898 roku „pojęcie *ie* odnosić miało się do trwałości i spójności rodu w czasie, poprzez generację, a *hōmu*, opisywać winno spójność i bliskość rodu w teraźniejszości, w ramach ograniczonej przestrzeni”²⁸. Nowe prawo zostało również wzmocnione kodeksem konfucjańskim, który określał zależności między poddanym a władcą oraz synem i rodzicem. Tym samym wzmocniona została tradycyjna natura japońskiej rodziny. W myśl nowego kodeksu z 1947 roku zlikwidowana została instytucja głowy rodziny. Jednak do dzisiaj to ojciec rodziny ma decydujące zdanie w najważniejszych sprawach, szczególnie w kwestiach obowiązku podtrzymywania nazwiska rodowego oraz opiekowania się rodzicami.

Mimo zmian regulowanych kodeksami do dnia dzisiejszego w wielu społecznościach utrzymały się hierarchiczne relacje, np. teściowa – synowa, identyczne z relacjami rządzący – poddany, jeszcze z czasów feudalnych.

W XIX-wiecznej Japonii ukształtowała się religia narodowa (*Kokka Shintō*), której „wierzenia (...) stały się wraz z konfucjanizmem systemem normatywnym kształtującym rzeczywistość japońskiego życia zbiorowego (...). Wierzenia te były załączkami współcześnie rozumianego prawa cywilnego i karnego, które łączyły się z funkcjami administracyjnymi”²⁹.

Postawa filozoficzna wyraża się między innymi w ustawach o administracji, które po podjęciu decyzji administracyjnej dają możliwość drogi odwoławczej.

Funkcjonowanie administracji publicznej w kręgu cywilizacji neokonfucjańskiej przejawia się w stosowaniu wytycznych, w formie prośby do podmiotów np. w sprawach budowlanych. Jeżeli dany podmiot nie zastosuje się do zaleceń, nie będą groziły mu sankcje karne, ale napiętnowanie społeczne i utrata publicznego wizerunku³⁰.

Japońskie administrowanie opiera się na koncepcji dziewięciu konfucjańskich kanonów:

- kształtowanie samego siebie, poprzez budowanie siły woli i realizowanie postanowień;
- szanowanie wartości oraz kultywowanie cnót;
- uczestniczenie w życiu rodzinnym;
- szanowanie dostojników państwowych;
- identyfikowanie się z korpusem urzędniczym;
- traktowanie narodu jak swoje dzieci, wyrażające się w sprawiedliwym wynagradzaniu;
- wspieranie rzemieślników poprzez codzienną kontrolę;
- pobłażanie obcokrajowcom;
- okazywanie uprzejmości książętom feudalnym³¹.

Specyfikę japońskiej administracji publicznej doskonale scharakteryzował M. Specjalski „Z rozumienia administracji jako podsystemu Nieba wynika, iż wszystkie podmioty procesu administracyjnego realizują wyznaczone swoje miejsce w harmonii kosmosu; petent przychodzi do

²⁷ J. Piwowarski, J. Piwowarski, *Prolegomena do genezy dalekowschodnich aspektów kultury organizacyjnej w administracji i zarządzaniu*, „Zeszyt Naukowy Apeiron”, 2008, nr 2, s. 60.

²⁸ J. Splisgart, *Zmiana w modelu japońskiej rodziny a sytuacja ludzi starszych*, UAM, Wrocław 2010, s. 5.

²⁹ M. Specjalski, *Japońska administracja...*, dz. cyt., s. 20.

³⁰ M. Specjalski, *Administracja w Japonii...*, dz. cyt., s. 1.

³¹ W. Czajkowski, J. Piwowarski, *Kreowanie bezpieczeństwa według koncepcji japońskich*, „Zeszyt Naukowy Apeiron”, 2010, nr 4, s. 218–219.

administracji po pouczenie, urzędnik niższego szczebla służy urzędnikom wyższym *kan*, a wyżsi urzędnicy realizując cnotę samodoskonalenia i pouczają niżej od siebie stojących w hierarchii poddanych. Na samym szczycie tej ludzkiej piramidy zasiada rodzina cesarska z cesarzem – ucieleśnieniem logosu, któremu sam ma służyć³².

Państwo jawiło się Japończykom z początku XX wieku jako rodzaj rodziny. Dlatego też moralność rodziny miała normować moralność państwa. Aby zaistniała harmonia, musiała wytworzyć się bezpośrednia więź, przejawiająca się w wierności do cesarza, na podobieństwo miłości do rodziny. Łączyć to należało z czią do przodków w wypadku rodziny, a w przypadku państwa do mitu o powstaniu Japonii.

Nienajlepsza sytuacja finansowa kraju na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku doprowadziła do szerzenia się zjawisk korupcyjnych w administracji publicznej. Tym samym zakwestionowana została tradycyjna kultura polityczna. Ideał elity biurokratycznej, utożsamiany wcześniej z cnotami konfucjańskimi, uległ wypaczeniu i przestała stanowić moralne przewodnictwo administracyjne. Kilka lat później, po kolejnej fali skandali związanych z korupcją, postanowiono wprowadzić kodeksy etyczne dla narodowej służby cywilnej. Kodeksy etyczne wskazują normy oraz wartości, jakimi urzędnik powinien kierować się w pracy, w stosunku do interesantów, współpracowników oraz kierownictwa. Różni się od tradycyjnych kodeksów japońskich, ponieważ reguluje samo zachowanie urzędnika i nie pozwala mu na swobodne podejmowanie decyzji³³.

Neokonfucjańska postawa, wynikająca z połączonych w *Bushidō* idei buddyjskich, taoistycznych, konfucjańskich i japońskiej religii *shintō*, tworzy tradycyjny, a zarazem niebywale elastyczny organizm społeczny³⁴.

Zakończenie

Przedstawiony powyżej system prawny pokrótce charakteryzuje wybrane kodeksy, obecnie obowiązujące w Japonii, niniejszym należy także przedstawić ich specyfikę na kilku wybranych przykładach z zakresu prawa karnego i cywilnego.

System administracyjno-prawny Japonii na przestrzeni wieków, kształtowany był przez kulturę chińską, koreańską, prawo francuskie, niemieckie i amerykańskie oraz przez trzy religie: *shintō*, buddyzm i konfucjanizm. Obecnie obowiązujące prawo japońskie ostatecznie zbudowane zostało na wzór zachodnioeuropejski, jednak nie jest ono prawem zachodnim, a jedynie do niego upodobnionym.

Kodeksy regulujące obecny system administracyjno-prawny w Japonii, powstały na przełomie XIX/XX wieku, w niewielkim stopniu zostały znowelizowane w okresie powojennym do potrzeb konstytucji. Ustawa zasadnicza, uchwalona w 1946 roku, zawiera regulacje prawne w kilkunastu artykułach, zawartych w rozdziale III – dotyczącym Praw i Obowiązków Obywateli oraz w pięciu artykułach rozdziału VI – poświęconego Sądownictwu. Konstytucja, niezmienna od czasu uchwalenia, gwarantuje każdemu obywatelowi prawo do sądu, wyznaczenia obrońcy z urzędu oraz poszanowanie wolności. Przede wszystkim jednak w art. 14 stanowi, iż „Wszyscy obywatele są równi wobec prawa, niedopuszczalna jest jakakolwiek dyskryminacja w dziedzinie politycznej, ekonomicznej i stosunków społecznych, z powodu rasy, wyznania, płci, pozycji społecznej ani pochodzenia rodzinnego”³⁵.

Należy raz jeszcze podkreślić, iż specyfiką japońskiego prawa jest jego stabilność oraz łączenie surowości z łagodnością, co w ogromnej mierze wynika z uwarunkowań kulturowych

³² M. Specjalski, *Administracja w Japonii...*, dz. cyt., s. 7.

³³ Ibidem, s. 6.

³⁴ J. Piwowarski, J. Piwowarski, dz. cyt., s. 61.

³⁵ Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 r. pobrana z <http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.html> (dostęp: 17.07.2012).

(filozofia harmonii *yin-yang*). Z jednej strony nie są bowiem karane kazirodztwo, bigamia, prostytutka, sodomia, a aborcja jest w zasadzie legalna, natomiast z drugiej strony ogromne kontrowersje w państwach zachodnich wzbudza fakt wykonywania w Japonii kary śmierci. Opinia publiczna i przedstawiciele administracji rządowej Cesarstwa Japonii uważają jedynie za niehumanitarne bowiem wykonanie wyroku przez powieszenie, bez podania dokładnego terminu. Najwyższy wymiar kary wymierzany jest za wielokrotne morderstwa i według ministra sprawiedliwości Japonii Toshio Ogawa „kara śmierci ma poparcie japońskiego społeczeństwa”³⁶. Jak wykazały sondaże społeczne poparcie dla kary śmierci ogromnie wzrosło po atakach w tokijskim metrze w 1995 roku. Wprawdzie w 2010 roku Keiko Chiba, ówczesna Minister Sprawiedliwości, założyła grupę badawczą, której zadaniem było ocenianie kary śmierci jako formy kary, a Hideo Hiraoko, pełniący tę samą funkcję, ciągle odmawiał podpisania tej formy kary, to jednak obecnie Toshio Ogawa uważa, że podpisywanie wyroków śmierci należy do Ministra Sprawiedliwości. W marcu 2012 roku w japońskich więziennych izolatkach oczekiwało na karę śmierci 132 więźniów, w tym Okunishi Masaru, który w celi śmierci spędził 40 lat, przy czym kilkakrotnie był uniewinniany³⁷. Warto przy tym nadmienić, iż art. 37 Konstytucja gwarantuje wprawdzie, że „We wszystkich sprawach karnych oskarżony ma prawo do szybkiego i jawnego procesu przed bezstronnym sądem”, nie ma tam jednak zapisu gwarantującego szybkie wykonanie wyroku. Kwestie dotyczące przedawnienia w przypadku morderstw podlegających karze śmierci poruszone zostały również w 2010 roku przez rząd Japonii. Dotyczyły one nowelizacji kodeksu karnego oraz kodeksu postępowania karnego, która zakładała zlikwidowanie 25-letniego okresu przedawnienia między innymi dla morderstw na tle rabunkowym, podwajając jednocześnie okres przedawnienia dla innych ciężkich przestępstw, takich jak spowodowanie śmierci w wyniku gwałtu do lat 30-tu. Co ciekawe, Japończycy wprawdzie znowelizowali w 1996 roku kodeks karny, jednak zmiany nie dotyczyły kwestii merytorycznych, a jedynie językowych. Napisano bowiem cały kodeks współczesną japońszczyzną, po to, żeby stał się zrozumiały dla każdego obywatela. Stanowi to rzecz niespotykaną w krajach europejskich. Należy nadmienić, iż w myśl art. 7 Konstytucji cesarz, za radą i aprobatą Rządu „Podpisuje ogólne i specjalne amnestie, akty złagodzenia kary, darowania wykonania kary oraz rehabilitacje”³⁸.

Powojenni okupanci, mając na celu demokratyzację Japonii, decyzją administracyjną wprowadzili istotny zapis w Konstytucji, zrównujący w prawach kobiety i mężczyzn, który w art. 24 mówi, iż „W zakresie wyboru małżonka, praw majątkowych, dziedziczenia, wyboru miejsca zamieszkania, rozvodu oraz innych spraw dotyczących małżeństwa i rodziny uchwalane ustawy będą miały na względzie godność jednostki ludzkiej oraz zasadniczą równość płci”³⁹. W powyższym artykule podkreślono również, że małżeństwo powinno opierać się na równych prawach męża i żony. Mimo wprowadzonych w okresie powojennym zmian administracyjno-prawnych w Kodeksie Cywilnym, zrównujących w prawach kobiety i mężczyzn, do dzisiaj brakuje równości między przedstawicielami obu płci. Świadczy o tym między innymi ustawowo zakazane Japonkom ponowne zamążpójście przez okres sześciu miesięcy po rozwodzie, który to zakaz nie dotyczy mężczyzn. W myśl demokratyzacji państwa zlikwidowano również instytucję głowy rodziny, jednak do dzisiaj to mężczyzna, stojący na czele rodu, ma decydujące zdanie w najważniejszych sprawach rodziny. Należy w tym miejscu podkreślić, że późne (dopiero w 1898 r.) skodyfikowanie prawa cywilnego wiązało się ze sporem między politykami, a prawnikami japońskimi, dotyczącym zarzutu nieuwzględnienia w kodeksie tradycyjnych zwyczajów oraz moralności Japończyków. W 2010 roku Hiba Keiko, minister sprawiedliwości nakazała rewizję prawodawstwa dotyczącego uprawnień rodzicielskich.

³⁶ <http://www.rp.pl/arttykul/851547.html> (dostęp: 17.07.2012).

³⁷ http://amnesty.org.pl/amnesty_blog/?p=430 (dostęp: 17.07.2012).

³⁸ Konstytucja Japonii, dz. cyt.

³⁹ Ibidem.

Zmiany w Kodeksie Cywilnym upoważniałyby sądy rodzinne do pozbawiania rodziców maltretujących dzieci, praw do nich oraz czasowo by im te prawa odbierały. Dotychczas administracyjne umożliwiano tylko całkowite odebranie rodzicom praw, co, jako zbyt drastyczne, rzadko było stosowane w praktyce⁴⁰.

Japonia, często stawiana jest za wzór państwa, gdzie administracja funkcjonuje bardzo sprawnie, a w którym prawo karne mogłoby w zasadzie nie istnieć, ze względu na niski wskaźnik przestępczości w tym kraju. Należy przy tym zaznaczyć, że wpływ na to ma nie tylko kultura i mentalność samych obywateli. Istotnym czynnikiem niskich statystyk przestępczości jest ustalenie wysokiego pułapu wieku odpowiedzialności karnej dla nieletnich, którzy do czternastego roku życia nie odpowiadają w ogóle za przestępstwa, a do ukończenia dwudziestego roku życia, odpowiadają jako nieletni przed sądami rodzinnymi. Tym samym przestępstwa kwalifikowane są, jako czyny karalne. Ważny jest tutaj fakt, że na całym świecie sprawcami przestępstw są głównie młodzi mężczyźni.

Jak podkreśla J. Izydorzycy, w publikacjach zachodnich istnieją dwa odmienne kierunki postrzegania Japonii. Pierwszy uważa Japonię za kraj idealny, który należy we wszystkim naśladować, łącznie z wymiarem sprawiedliwości i systemem administracyjnym, natomiast drugi, prezentowany między innymi przez S. N. Eisenstadtha, uważa, że „model japoński to przerażający przykład kontrolowanego społeczeństwa poddanego propagandzie sukcesu i niemającego żadnego wpływu na losy państwa”⁴¹. Michał Specjalski zauważa, że japońska administracja „przez jednych jako modelowy wzór rozwoju ekonomicznego i społecznego; przez innych uważana jest za przyczynę wieloletniej stagnacji tego kraju”⁴².

Powyższe przykłady ukazują zarówno specyfikę systemu administracyjno-prawnego, jak również społeczeństwa w Japonii, które z jednej strony charakteryzuje ciągła transformacja, natomiast z drugiej niezmiennosc i przywiązanie do tradycji, opartej na dawnych kodeksach prawnych oraz normach moralnych, zaczerpniętych z religii.

W Cesarstwie Japonii „pozycja administracji wiąże się z dominującym przekonaniem, że jej działalność to rozwiązywanie ważnych problemów, więc tym samym umożliwienie członkom społeczności skupienie się na własnych problemach, a zwłaszcza pracy”⁴³, co w opinii autora niniejszej pracy jest pożądane nie tylko w Japonii lecz w każdym cywilizowanym kraju.

Bibliografia

1. Nothomb A., *Z pokorą i uniżeniem*, Trio, Warszawa 2000.
2. Abegglen J., Stalk G., *Kaisha. The Japanese Corporation*, Basic Books, New York 1988.
3. *Administracja publiczna*, J. Boć (red.), Kolonia Limited, Wrocław 2003.
4. Arutjunow S., Swietłow G., *Starzy i nowi bogowie Japonii*, PIW, Warszawa 1973.
5. Asakawa K., *The Early Institutional Life of Japan*, Shueisha, Tokio 1903.
6. Benedict R., *Chryzantema i miecz. Wzory kultury japońskiej*, Muza, Warszawa 1999.
7. Boratyński J., *Prawo i postępowanie administracyjne: wybrane zagadnienia*, WSiP, Warszawa 2005.
8. Bronwnlee J., *Japanese Historians and the National Myths. The Age of gods and emperor jinmu*, UBC, Tokyo 1999.
9. Czajkowski W., Piwowarski J., *Kreowanie bezpieczeństwa według koncepcji japońskich*, „Zeszyt Naukowy Apeiron”, 2010, nr 4.

⁴⁰<http://www.polska-azja.pl/2010/01/05/japonia-zmiany-w-prawodawstwie-dotyczacym-odbierania-praw-rodzicielskich/> (dostęp: 10.07.2012).

⁴¹ J. Izydorzycy, *Hanzai...*, dz. cyt., s. 9–10.

⁴² M. Specjalski, *Japońska administracja...*, dz. cyt., s. 79.

⁴³ J. Szreniawski, *Wstęp do nauki administracji* dz. cyt., s. 108.

10. *Doktryna Środka*, [w:] *Filozofia wschodu. Wybór tekstów*, M. Kudelska (red.), Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2002.
11. Edgerton R. B., *Żołnierze Imperium Japońskiego*, Bellona, Warszawa 2000.
12. Frederic L., *Życie codzienne w Japonii w epoce samurajów*, Warszawa 1971.
13. Gordon A., *Nowożytna historia Japonii*, PIW, Warszawa 2010.
14. Goro H., *Istoria japońskiego naroda*, Moskwa 1967.
15. Hall J. W., *Japonia*, PIW, Warszawa 1979.
16. Hilska V., *Dzieje i kultura narodu japońskiego*, PIW, Warszawa 1957.
17. Izydorczyk J., *Hanzai znaczy przestępstwo*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008.
18. Izydorczyk J., *Japoński kodeks karny*, „Prokuratura i Prawo”, 2008, nr 5.
19. Izydorczyk J., *Japoński kodeks postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo”, 2007, nr 4.
20. Kaczmarek B., *Arbitraż w Japonii – zarys problematyki*, „Arbitraż i Mediacja”, 2008, nr 2, s. 2–3.
21. Kanert M., *Starożytna Japonia. Miejsca, ludzie, historia*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2006.
22. Kotański W., *Dziesięć tysięcy liści. Antologia kultury japońskiej*, PWN, Warszawa 1961.
23. Kotański W., *Religie Japonii*, [w:] *Zarys dziejów religii*, Książka i Wiedza, Warszawa 1986.
24. Kotz H., Zweigert K., *Introduction to Comparative Law*, Clarendon, Oxford 1987.
25. Kunstler M. J., *Sprawa Konfucjusza*, Iskry, Warszawa 1983.
26. Kyoaki B., *Nauka Buddy. Wybór sutr*, Wydawnictwo A, Kraków 2006.
27. Miłkowski J., *Sztuki i sporty walki dalekiego wschodu*, Sport i Turystyka, Warszawa 1987.
28. Mydel R., *Japonia*, PWN, Warszawa 1983.
29. Nakamura H., *System myślenia ludów Wschodu. Indie-Chiny-Tybet-Japonia*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2005.
30. Pałasz-Rutkowska E., Starecka K., *Japonia*, Trio, Warszawa 2004.
31. Piwowarski J., *Kodeks samuraja – administracja w kulturze honoru*, „Zeszyt Naukowy Apeiron”, 2008, nr 2.
32. Piwowarski J., Piwowarski J., *Prolegomena do genezy dalekowschodnich aspektów kultury organizacyjnej w administracji i zarządzaniu*, „Zeszyt Naukowy Apeiron”, 2008, nr 2.
33. Rurarz J. P., *Historia Korei*, Dialog, Warszawa 2005.
34. Sładkowski M., *Chiny i Japonia*, Książka i Wiedza, Warszawa 1975.
35. Specjalski M., *Japońska administracja publiczna*, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa 2009.
36. Splisgart J., *Zmiana w modelu japońskiej rodziny a sytuacja ludzi starszych*, UAM, Wrocław 2010.
37. Szreniawski J., *Wstęp do nauki administracji*, Oficyna Wydawnicza Verba, Lublin 2004.
38. Tokarczyk A., *Religie współczesnego świata*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1986.
39. Totman C., *Historia Japonii*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2009.
40. Tubielewicz J., *Historia Japonii*, Ossolineum, Wrocław 1984.
41. Tubielewicz J., *Japonia zmienna czy niezmienna?*, Trio, Warszawa 1998.
42. Varley P., *Kultura japońska*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2006.
43. *Wielka encyklopedia powszechna PWN*, PWN, Warszawa 1965.
44. Wójcik A., *Konfucjanizm*, [w:] *Filozofia wschodu*, B. Szymańska (red.), Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2001.
45. Yuzan D., *Kodeks młodego samuraja. Budo shoshinshu*, Diamond Books, Bydgoszcz 2004.

46. Specjalski M., *Administracja w Japonii – fuzja konfucjanizmu z zachodnią biurokracją*, <http://www.polska-azja.pl/2010/02/26/administracja-w-japonii-fuzja-konfucjanizmu-z-zachodnia-biurokracja/>
47. Konstytucja Japonii z 3 listopada 1946 r. pobrana z <http://www.pl.emb-japan.go.jp/relations/konstytucja.html>
48. <http://www.polska-azja.pl/2010/02/17/japonia-premier-popiera-ustawe-o-zachowaniu-odrebnych-nazwisk-przez-malzonkow>
49. http://klikdotsystems.jp/stronapolska/files/ks_oblak/wspomnienia11.html
50. <http://www.rp.pl/artykul/851547.html>
51. http://amnesty.org.pl/amnesty_blog/?p=430 <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/swiat/japonia-wraca-do-gry,1,3333522,wiadomosc.html>
52. <http://www.polska-azja.pl/2010/01/05/japonia-zmiany-w-prawodawstwie-dotyczacym-odbierania-praw-rodzicielskich/>

Beata Krobska - członek Koła Naukowego Administracji Autonomicznym Systemem Bezpieczeństwa Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego Apeiron w Krakowie.